

Doktoritöö transgressioonist eesti nüüdiskirjanduses

Janek Kraavi. Transgressioon ja transgressiivsuse poeetika eesti nüüdiskirjanduses. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuens 21.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2021. 168 lk.

4. veebruaril 2022 Tartu Ülikooli kirjanduse ja teatriteaduse osakonnas kaitstud doktoritöö uurib mitmesuguste piiride ja normide ületamist – transgressiooni – kui kirjanduslikku nähtust ja teatud autoritele omast poeetilist tööriista, tuues seejuures näiteid peamiselt eesti nüüdiskirjandusest. Kirjandusteooria valdkonda kuuluva väitekirja teema valik on uudne, seda eriti Eesti kontekstis, ning autorit tuleb tunnustada nii mõneski mõttes keerulise temaga süvitsi tegelemise eest.

Tegu on artiklipõhise doktoritööga, mille viis artiklit täidavad eelkõige juhtumiuuringute rolli: nende seas on Kaur Kenderi ja Kivisildniku uuemate teoste poeetika analüüs ning uurimus obstsöönuste ja seksuaalsuse kujutamisest eesti kirjanduses. Sissejuhatav peatükk keskendub seevastu teoreetilistele ja metateoreetilistele arutlustele transgressiivsuse mõiste ja selles sisalduvate või sellega külgnevate mõistete üle (piir, tabu, patt jne).

Varem artiklitenä avaldatud juhtumiuuringud moodustavad töö tugevama ja läbimõelduma osa, samas kui sissejuhatava peatüki juures tekib küsimusi refereeritud eriilmeliste ja eri päritolu teoreetiliste vaadete esinduslikkusest kirjandusteoreetilise välja kui terviku seisukohalt ning ühtlasi nende vaadete omavahelisest ühildatavusest. Millisel alusel on valik tehtud,

kas see oleks võinud olla ka teistsugune (ilmselt oleks) ning kas võinuks teoreetilist käsitlust süstematiseerida teisiti kui mõistete või märksõnade alusel? Lugejale tundub, et teda koormatakse töö algusosas teoreetilise detailsusega liialt, samas kui näited, mis illustreeriksid teooria rakendamisvõimalusi ja võiksid aidata neid paremini mõista, jäävad pigem juhuslikeks ega pärine tingimata eesti nüüdiskirjandusest, nagu võiks töö teemast lähtuvalt eeldada. Samuti oleks paremini saanud esile tuua sissejuhatava osa ning järgnevate artiklite vahelisi seoseid.

Siiski on doktoritöö esimeses osas transgressiivsuse mõiste väga mitmekülgset ja põhjalikult avatud ning kindlasti saab väitekirjast seetõttu teretulnud lähtepunkt või inspiratsiooniallikas sarnaste teemade uurijatele tulevikus. Ehkki uurimisküsimuse tõlgendusvõimalused ei saa ammendavalt piiritletud, mis ilmselt olekski võimatu, on autori põhjalikkus imponeeriv. Ka stiililt ja akadeemiliste konventsioonide järgimise poolest on töö hästi kirjutatud, kuigi varem avaldatud artiklid töö teises pooles jätavad kahtlemata paremini lihvitud-toimetatud mulje kui avakäsitus.

Sisu kohta võib veel märkida, et lisaks püüetele transgressiivsust ja sellega külgnevaid mõisteid mitmekülgset mõtestada iseloomustab väitekirja omamoodi moraalne paatos: seisukoht, et ka transgressiivset kirjandusteost tuleb käsitleda kunstina. Autori üks ja võib-olla peamine uurimisülesanne on just „laiendatud transgressiivse kirjanduse definitsiooni väljapakumine”, mis võimaldab „edaspidi täpselt eristada transgressiivset kunstilist teksti näiteks pornograafilisest materjalist” (lk 61). Teoreetikute seisukohtadega põhjendatud ja näidetega toetatud n-ö laiendatud definitsioon joonistub doktoritöös tõepoolest välja, kuigi lugejale oleks olnud abiks selle selgesõnalisem esitus. Samuti

saab lähtuvalt eesmärgist ja töö kirjandusteoreetilises dominandist esitada autorile mõisteanalüütilist laadi küsimusi, mis loodetavasti ärgitavad väitekirjas alustatud tööga jätkama.

Üks doktoritöös korduvalt rõhutatud arusaamu on, et transgressiooni tajumine sõltub lõpuks selle vastuvõtja ootushorisondist, mis on omakorda sõltuv ümbritsevast poliitilisest ja kultuurikontekstist. Kuivõrd on sellisel juhul üldse võimalik transgressiooni definitsioon, mis võiks näiteks kohtuvõimudel aidata eristada transgressiooni pornograafiast või vaenu õhutamist? Arvestades, et kunagi võis ka tänapäeva seisukohast süütuid kirjanduslikke vormieksperimente tajuda transgressiivsetena, või et kunagi võis isegi eestikeelne kirjandus olla šokeeriv nähtus, jääb mulje, et transgressiooni tulevased arenguvõimalused on praegusest vaatepunktist pigem ettearvamatud. Kas mingigi stabiilse transgressiooni definitsiooni välja pakkumine on sellises olukorras üldse võimalik?

Seoses asjaoluga, et transgressioon on eeskätt vaataja silmades, võiks esitada küsimuse ka selle kohta, kas erinevad sihtgrupid ei taju transgressiooni paratamatult erineval moel oma isiklikest eripäradest lähtuvalt. Kas võiks rääkida meestransgressioonist vastandina naistransgressioonile (seejuures võiks näiteks menstruatsioonivere kujutamine olla ühe jaoks transgressiivsem kui teise jaoks) või eeldada, et see, mis on igapäevane täiskasvanutele mõeldud kirjanduses, võib olla šokeeriv lastekirjanduses? Või eksisteerib siiski piisavalt universaalne „eesti kirjanduse” retseptiooni valitsev kultuurikood, mis kätkeb kõiki erinevaid vastuvõtuvõimalusi? Kas see aga ei eelda omamoodi n-ö keskmise lugeja konstrueerimist, mis jääb paratamatult alati ideaalpildiks?

Teine, samuti töös mitu korda mainitud seisukoht on, et transgressioon või

selle võimalus sisaldub mingil kujul sotsiaalses normis endas: tugev reaktsioon normist ülestumisele konstitueerib ja kinnitab sedasama normi. Kuivõrd võib transgressioon ajapikku aga normi ka lahendada? Eesti nüüdiskirjanduse näitel ei tundu eriti tõenäoline, et pärast Kaur Kenderi „Untitled 12” kohtusaagat veel mõni võrreldav teos Eestis kohtusse jõuab. Ehk transgressioon hoopis avardab lubatava piire (seejuures ise tühistudes)? Ja kuidas normi kinnitamine ja selle tühistamine sel juhul teineteisega suhestuvad?

Kolmandaks tuuakse ühe huvitava uuendusena sisse poliitilise transgressiooni mõiste, mis näib pakkuvat mitmeid viljakaid tõlgendusvõimalusi. Võttes arvesse, et transgressiivsus on eelkõige kirjanduslik või esteetiline nähtus, tekib siinkohal küsimus äärmuspoliitika seostest kirjandusega. Kas transgressiivsuse kui kirjandusliku võtte kasutamise kaudu võiks mõni ekstreemistlik traktaat kirjanduseks osutuda? Kas näiteks ilmselt kunstikavatsusteta kirjutatud Anders Breiviki manifest võiks olla transgressiivne kirjandus või muutuks ta selleks alles siis, kui selle autoriks oleks märgitud mõni kirjaniikuna tunnustatud isik, nagu Kivisildnik?

Poliitilise transgressiooni teemal jätkates võiks kas autor ise või keegi teine edaspidi lähemalt vaadelda transgressiivsustaju muutumist eesti kultuuriruumis ning selle võimalikke seoseid Eesti ajaloo pöördepunktide ja nende ideoloogiliste eripäradega. Kas 1990. aastate algus ei kätkenud peale seksuaalse vabanemise ka 1930. aastate rahvusliku puritaanluse taastulekut: samal ajal kui üks tabu lõdvenes, teist jällegi tugevdati, mis rajas sobiva uudse pinnase eeskätt poliitilise transgressiooni harrastamiseks? Ehk oleks transgressiivse efekti saavutamiseks piisav, kui mingi tekst oma algsest kontekstist välja rebida? Näiteks on võimalik, et mingit laadi poliitiline kirjutis, mis mõjunuks poliitilise trans-

gressioonina stalinismi ajal, võinuks 1990. aastatel jätta neutraalse mulje ja vastupidi. Kas selline sõltuvus ajaloolis-poliitilisest kontekstist ei muuda poliitilist transgressiooni põhimõtteliselt erinevaks muudest ja üldinimlikumatest objektidest, nagu seksuaalsusesse ja ekskrementidesse puutuvad nähtused?

Lõpuks on töös korduvalt rõhutatud detailirikka naturalistliku kirjelduse olulisust transgressiivse kirjanduse jaoks. See argument näib sattuvat vastuollu moodsale (kas seetõttu vähem transgressiivsusse kalduvale?) kirjandusele muidu iseloomulike vormiekperimentidega. Kas võib seega öelda, et naturalistliku teksti transgressiivsuspotentsiaal on kõrgem kui vormilises mõttes avangardse teksti oma? Kui

jah, siis kas ei lähenda see asjaolu transgressiivset kirjandust lõpuks ikkagi pigem pornograafiale ja kitsile?

Lõpetuseks: tööle oleks kulunud ära kokkuvõttev järelduste osa. Peatükk pealkirjaga „Kokkuvõte” väitekirjas küll leidub, kuid see suhestub eeskätt sissejuhatava teoreetilise osaga ega kaasa juhtumiuuringutena mõeldud artikleid. Sellegipoolest ei jää lugejale kahtlust, et esitatud uurimisküsimuse raames ja käsitletud materjalide põhjal on dissertant oma ülesande korralikult täitnud ning tegemist on väärtusliku panusega käsitletavate teemade alastesse teadmistesse.

MART KULDKEPP